ڕۆشنبیر و میر(*)

د . سعدالدین ابراهیم

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە: **هەڵکەوت عەبدوڵا**

یەکەم/ چەند سەرەتایەک

«خوایە گوێڕایەڵ و ملکەچی تۆو... ئەوەتا من هەڵدەستم بە پێوان؛ بەڵام ئەو شتە چییە کە هەڵدەستم بە پێوانی... دەشێ خوای مەزن پێمی ڕابگەیەنی»

(قەدیس ئۆگۆستین)

«پردرێژیی دەلاقە»ی نێوان «بیریارەکان» و «بڕیارسازان» ئەو بابەتەیە، کە ئەم توێژینەوەیە بایەخیپێدەدات. بابەتەکە لە سەرەتادا خۆی ئاسان دەنوێنێ و پێدەچێ جگە لە خستنەبەرچاوی کۆمەڵە «پێویستە»یەک، کە هەندێکیان لەئەستۆی بیریارەکانە جێبەجێیانبکەن، هەندێکی دیش لە سەرشانی بڕیارسازانە بەئەنجامیانبگەیەنن و هەندێکی دیکەشیان دەکەوێتە ئەستۆی هەردووکیان بەیەکەوە. بەڵام مەسەلەکە بەو ئاسانی و ڕوونییە نییە، چونکە تاوتوێکردنی ئەم بابەتە وەک کۆمەڵێک «سەلمێنە» سەیری زۆربەی مەسەلەکان دەکات، کە لەواقیعدا ئیشکالیاتن و پێویستییان بە یەکالاکردنەوە یان ڕێکەوتنی کاتی هەیە، بۆ ئەوەی بەڕێگەدا ڕێ نەکەین کە پڕە لە مینی چەمکیئامێز. سەلمێنەیەکی ناوتوێژ هەیە، ئەویش ئەوەیە ئێمە لەسەر پێناسەی چەمکی «بیریار» و چەمکی «بڕیارساز» تەباین. سەلمێنەیەکی دی بوونی «دەلاقە»یەکە لە نێوانیاندا، کە پەسەند نییە و پێویستە «پردرێژ» بکرێ. هەروەها سەلمێنەیەکی ناوێژەی دیکە هەیە، ئەویش ئەوەیە کە پردرێژیکردنی دەلاقەکە لە بەرژەوەندیی بیریار، بڕیارساز و کۆمەڵگادایە. لێرەدا دەمەوێ وەک ئیشکالیەت نەک سەلمێنە تاوتوێی ئەو مەسەلانە بکەم، هەندێ لەو ئیشکالییەتانە دەستەواژەئامێز و چەمکئامێزن، هەندێکی دیکەیان گوتەن (Propositions) کە دەشێ بسەلمێنرێن یاخود ڕەتکرێنەوە، بەشی سێیەمیش «داوەریکردنی بەهائامێز»ن (Value-Judgments) کە شیاوی ڕێکەوتن و جوودایین. ئێمە لێرەدا بەڕیز دەستیان پێدەکەین.

١- چەمکی بیریار:

لە زمانی عەرەبی و زمانە زیندووەکانی دنیادا وشەی «بیریار» چەندین واتا دەگەیەنێت. یەکێک لەوانە ئەو کەسەیە، کە بیردەکاتەوە یان خاوەن هۆشە، بەم واتایەش زۆربەی زۆری خەڵک (جگە لەوانەی لەبەر هۆی ئۆرگانیکی یاخود دەروونی شێتبوون) بیردەکەنەوە یاخود خاوەن هۆشن. پێم وانییە ناونیشانی بابەتەکە مەبەستی ئەمە بێت. وشەکە واتایەکی دیکەشی هەیە، ئەویش ئەوەیە کە بیریار کەسێکە پیشەسازیی بنچینەیی بیر یان ڕۆشنبیرییە، کەسێکە بڕێکی زۆری ووزەی خۆی بۆ کارکردن لەگەڵ بیر و ڕۆشنبیریدا بەکاردەبات. لەوانەیە ئەم واتایە نزیکتربێت لە ناونیشانی بابەتەکەوە.

لە کەلەپووری عەرەبی ـ ئیسلامیدا چەندین وشە بۆ هێماکردن بۆ ئەو واتایە بەکارهاتوون، بۆ نموونە: «خاوەن قەڵەم»، «زانای ئایینی»، «علامە»، «شاعیر»، «فەیلەسووف»، «دانا» و «شێخ». لە سەردەمی نوێشدا وشەگەلی وەک «خوێندەوار»، «ڕۆشنبیر»، «ئەدیب»، «زانا» و «هونەرمەند» بەربڵاو بە هەمان واتا بەکارهێنراون.

هەروەها لە زمانە نوێیە ئەوروپیەکانیشدا چەندین وشە بەکارهێنراون بۆ هێماکردن بۆ ئەو کەسەی پیشەسازیی بنچینەیی بیر و بەرهەمهێنانی ڕۆشنبیرییە، لەوانە: خوێندەوار (Educated)، خوێندکاری شارەزا (Scholar)، ڕۆشنبیری بەئاگا (Cultured) و ڕۆشنبیری چالاک (Intellectual) . ئەم وشەیەی دوایی بەربڵاوترین و نزیکترینیانە لە زاراوەی «بیریار» یاخود »بیریاران»ەوە. لە زمانە ئەوروپاییەکاندا وشەی بیریار (Intellectual) و ئینتیلیجینسیا (Intelligentsia) لە زۆربەی نووسینەکاندا تێکەڵ بەیەک دەکرێن. لە وەرگێڕانە عەرەبیەکانیشدا هەندێ جار ئەو تێکەڵاوکردنەی نێوان دوو وشەکە دەگوێزرێتەوە. لەڕاستیدا، ئینتلجینسیا واتایەکی مێژوویی ـ کۆمەڵایەتی دیاریکراوی هەیە و هێما بۆ ئەو خوێندکارانە دەکات، کە خاوەن خوێندنێکی باڵان لە ڕوسیا و ئەوروپای خۆرهەڵات، وەک: پزیشکەکان، پارێزەرەکان، ئەندازیارەکان، مامۆستایان، ڕۆژنامەنووسان، نووسەران و زاناکان، جا تەنیا سەرقاڵبن بە بیرەوە یاخود بایەخپیدانی گشتیان هەبێ لە دەرەوەی بواری پیشە و شارەزایی خۆیان. (١)

جا ئەگەر ئێمە «بیریاران»مان وەک هێماکردن بۆ ئەو وشەیە بەکارهێنا کە هاوتای وشەی (Intellectuals)ـە لە زمانە نوێیە خۆرئاواییەکاندا(بە ڕوسی Intelligenty، بە ئەڵمانی Intelligenz، بە فەڕەنسی Intellectuels)، ئەوا چەند پێناسەیەک بۆ ئەو زاراوەیە بەدیدەکەین، لەوانە: (٢)

- «بیریارەکان کۆمەڵە کەسێکن، کە ڕووخسارە تایبەتیەکانیان توانای ئەوەیان پێدەبەخشێ خۆ بگەیەننە ئەو دەستکەوتانەی بەهایەکی ڕۆشنبیریی مەزنیان هەیە» (ماکس ڤێبەر).
- «بیریارەکان ئەوانەن، کە شارەزان لە مەسەلە ڕۆشنبیرییەکانداو بایەخپێدانەکانی ئەو مەسەلانە لە سەرووی بایەخپێدانە کۆمەڵایەتیە ڕۆژانە دووبارەوەبووەکان ڕادەگرن» (تالکوت بارسونز).
- «بیریارەکان ئەو خوێندەوار و پیشەکارانەی چینی ناوەڕاستن کە جیاوازن لەگەڵ ئەوانەی خەریکی کاری پیشەسازی و بازرگانین و سەر بە چینە باڵاکان و چینەکانی ژێرەوەن» (لویس فوییر).
- «بیریارەکان ئەو نووسەر و مامۆستا و هونەرمەندە خاوەن شوێنەوارە ئەدەبی و زانستییە بەرزەن، کە لە مەسەلە سیاسییە گشتییەکاندا دەربڕی ویژدانی نەتەوەن» (برونیتییر Brunetiere).
- «بیریاران ئەو کەرتەی خوێندەوارانن، کە خواستی سیاسیان هەیە؛ یا ڕاستەوخۆ بە کۆششکردن بۆ ئەوەی ببنە فەرمانڕەوایانی کۆمەڵگاکانیان، یان ناڕاستەخۆ بە کۆششکردن بۆ داڕشتنی ویژدانی کۆمەڵگاکانیان و کارکردنە سەر دەسەڵاتی سیاسی لە وەرگرتنی بڕیارە مەزنەکاندا» (ئیدوارد شیلز).
- «بیریاران ئەو کەسانەن، کە خاوەنی مەعریفەن؛ لەسەر بناخەی ئەم مەعریفە بابەتییە و بەپێی وێناکردنە خودییەکانی خۆیان داوەرییەکانی خۆیان لەمەڕ واقیع دادەڕێژن، بێ ئەوەی ئەم داوەرییانە ڕاستەخۆ یان بە پێویست لە شارەزاییە هەستییەکانی خۆیانەوە بەدەستبێنن»(ڕۆبرتۆ میشێل).
- «بیریارەکان ئەو خوێندەوارانەن، کە خاوەنی ڕۆحی ڕەخنەگرانەی فەلسەفین و بەکاریدێنن بۆ پێداچوونەوەی ڕابردووی خۆیان و وێناکردنی ئێستایان، بۆ ئەوەی پایەبەرزی مرۆڤانە لێکبدەنەوە و ڕێگا بۆ ڕۆڵەکانی نەتەوەکەیان ڕۆشنکەنەوەو ڕێنماییان بکەن ڕووەو ڕێگەی ڕاست» (جمال الدين الافغاني).

ئاشکرایە زۆربەی ئەم پێناسانە لە هەندێ خاڵی جەوهەریدا یەکدەگرنەوەو دەشێ پێناسەیەکی سازانکار بۆ «بیریار» دابنێین کە ئەم توخمانەی لای خوارەوە لەخۆدەگرێ: مەعریفەی گشتی یاخود تایبەتمەند، بایەخدان بە مەسەلەکانی ڕۆشنبیری، بایەخدان بە مەسەلە گشتییەکانی تری کۆمەڵگاکەی کە دەکەونە دەرەوەی بواری شارەزایی ئەو، دەربڕینی ئەو بایەخپێدانە گشتیانە

بەمەبەستی کارکردنە سەر کۆمەڵگا و دەسەڵات.
ئەم توخمانە ـ ئەگەر لەسەریان ڕێکەوتین ـ ڕۆڵی جیاکارەی بیریارەکان لە کۆمەڵگاکانیاندا، پەیوەندییە گرژەکانیان هەندێ جار لەگەڵ یەکدێ و زۆربەی جاران لەگەڵ دەسەڵاتدا لێکدەداتەوە. لە هەمان کاتدا ئەوانە ئەوە لێکدەدەنەوە بۆچی لە ڕوانگەی کۆمەڵگا و دەسەڵاتەوە هەندێکیان پاڵەوان بوون و هەندێکی دیکەشیان نەفرەت لێکراو؛ هەندێکیان «بەکرێگیراو» بوون و هەندێکیشیان «شەهید» و زۆربەشیان «چارەڕەش».
گرنگە، بەر لەوەی پێناسەی بیریار و بیریارەکان جێبێڵین، باسی چەند ئیشکالیەتێکی دیکە بکەین. لەوانە، تەنانەت ئەو توخمە پێکهاتوانەی لای سەرەوە دەرمانبڕیون هەمیشە ڕێکەوتن لە سەریان لە گۆڕێ نەبووە، چونکە پێناسەی بیریار لە سەدەی پێشوودا چەندین گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە (٣). هەروەها ئیشکالیەتێکی دیکە سەبارەت بەوەی بیریاران چینێکی جیاکارە یان توێژێکی دیارکراو لە نێو چینێکی دیاریکراودا پێکدێنن، یاخود گرامشی وتەنی هەر یەکێک لە تاکەکانی نوێنەری چینێکە کە بە ناوییەوە قسەدەکات و دەربڕی بەرژەوەندییەکانیەتی و ناویدەنێ «ڕۆشنبیری ئۆرگانیکی» (Organic Intellectual).
ئەمانە و چەندین ئیشکالیاتی دیکە، کە ناکرێ لێرەدا یەکالاکرێنەوەو تەنیا هێما بۆ کردنیان بەسە.

٢ـ چەمکی «بڕیارساز»:

دەستەواژەی بڕیارساز (یان بڕیارسازان) زاراوەیەکی نوێیە لە بیست ساڵی پێشوودا هاتۆتە نێو زمانی عەرەبییەوە و وەرگێڕانی هاوتا ئینگلیزییەکەیەتی «Decision Maker». دەستەواژەکە، لە ڕێڕەوی کۆمەڵگایی خۆرئاواییانەیدا، ئەوە لە خۆ دەگرێ کە بڕیار، وەک پڕۆسەیەکی نەشونماکردنی ئاڵۆز، زیاتر لە لایەنێک بەشداری تێدا دەکات، ئەگەرچی لە کۆتاییدا یەک لایەنی بەرپرسیار دەریدەبڕێ، کە دەشێ لێی بپرسرێتەوە و هەڵسەنگێنرێت. سادەترین شێوەی بەشداریکردن لە دروستکردنی بڕیاردا ئەوەیە، کە دوادەربڕ پشت بەو داتا و زانیارییانە دەبەستێ، کە دەزگا تایبەتمەندەکان یا یاریدەدەرەکانی دەیخەنە بەردەستی. ئەم وێنەیەش لە هەندێ باردا ئاڵۆزتردەبێ، کاتێک بڕیارساز پشت بە بیروڕای ئەو ڕاوێژکارانە دەبەستێ، کە دەشێ دژ بەیەک بن. ئینجا وێنەکە ئاڵۆزتردەبێت، کاتێک چەند شەریکێک لە گۆڕێدەبن و پێکەوە بەرپرسیاریی بەکۆمەڵ بەرامبەر بە بڕیاردانەکە و ئەنجامەکانی وەردەگرن. ئەمە وێڕای بوونی دامەزراو و دەسەڵاتی لێک دابڕاو و تەریب، کە پێویستە بەر لەوەی «بڕیارەکە» ببێتە سیاسەت یان یاسا یاخود یاسادانانێکی دەستوری، پێویستە پەیوەندیی پێوە بکرێ، وەک زۆربەی دیموکراتیەکانی خۆرئاوا.
بۆ سازدانی بڕیارەکان لە ڕێڕەوی کۆمەڵگایی خۆرئاواییدا، کە دەستەواژەکەمان لێوە هاوردوە، چەندین ئاستی جۆراوجۆر و خانەبەندیی لە گۆڕێیە: ئاستێکی جێبەجێکاری باڵا هەیە، کە سەرۆکی دەوڵەت هێمای بۆ دەکات، چەند ئاستێکی تۆزێک خوارتر هەن بەپلەی وەزیرەکان، ئینجا سەرۆکەکانی بەش و دەستە و بەرژەوەندییە جۆراوجۆرەکان. هەمان شتیش لە بواری بڕیاردان لە دەسەڵاتی یاسادانان و دەسەڵاتی دادکاریدا (ئاستەکانی دادوەری و دادگاکان) جێبەجێدەکرێ. ئەمە وێڕای ئەوەی لە هەندێ کۆمەڵگا ناناوەندی یان فیدرالی و کۆنفیدرالیەکاندا تەریبی هاوشێوە و ئاستە خانەبەندە هاوشێوەکان بۆ بڕیاردان لە گۆڕێن (٦).
لەبەر ئەوەی دەستەواژەکە لە ڕێڕەوێکی ژیواری ـ سیاسیی جیاوازەوە هاتۆتە نێو ڕێڕەوی عەرەبیەوە، بۆیە دەستەواژەکەمان بە «ئیشکالیەت» دانا نەک تەنیا سەلمێنەیەکی زاراوەیی، چونکە لە کەلەپووری عەرەبی ـ ئیسلامیدا وشە و دەستەواژەی تر هەن، کە هێما بۆ هەندێ نەک گشت ئەو لایەنانە دەکەن، کە دەستەواژەی «بڕیارساز» لە خۆیان دەگرێ، لەوانە وشەکانی «خەلیفە»، «حوکمڕان»، «سوڵتان» و «میر». ئینجا ئەوانەی بەشێک لە پڕۆسەی «بڕیارسازدان» لەخۆ دەگرێ، وەک وشەی «شورا»، «فەتوا» و «اهل الحل و العقد». ئەمە وێڕای هێنانە ئاراوەی پاشناو و دەستەواژەی نوێ لە کۆمەڵگای عەرەبدا لەماوەی ئەم سەدەیەدا، وەک «سەرەک کۆمار»، «سەرەک وەزیران»، «وەزیر»، «پارێزگار» و «لیژنە

میللییەکان و ناوچەییەکان»، کەچی ناوەڕۆکی پراکتیکیی سیاسی هێشتا زۆر گۆڕانی بەسەردا نەهاتووەو هەتاکو ئێستا ئۆتۆکراتیە ـ چونکە دەسەڵات لە دەستەی جێبەجێکاردا چڕبۆتەوە. لە نێو ئەمەی دواییشدا بڕیارسازان لە لوتکەی دەسەڵاتدا، واتە حوکمڕان یان میر یاخود سەرۆکدا، چڕدەبێتەوە (٧).

ئەوەی دەمانەوێ پوختەیکەینەوە ئەوەیە، کە چەمکی «بڕیارساز» لە ڕێڕەوی مێژوویی و هاوچەرخی عەرەبیدا تا ڕادەیەکی زۆر مانای دەستەبژێری حوکمڕانە یاخود دەسەڵاتی فەرماندەرکردنە، کە زۆرداره و بەدووره لە پرسیارلێکردن و لێپرسینەوە، ئەگەر بە کەمترین ڕادەش ڕێگە بە پرسیارلێکردن و لێپرسینەوە بدات، ئەوا بە شێوەیەکی ڕواڵەتکارانە دەبێ. هەروەها لە نێو ئەم دەستەبژێرە حوکمڕانەدا دەسەڵاتی بڕیاروەرگرتن و فرماندەرکردن سەبارەت بە مەسەلە مەزنەکان لە تاکەکەسێکدا چڕدەکرێتەوە، ئەویش حوکمڕان یان سەرۆک یاخود میرە. جا ئەگەر ئێمە سووربین لەسەر بەکاهێنانی چەمکی «بڕیارسازان»، ئەوا ئێمە تاقە دەستکارییەکمان هەیە بۆ ئەوەی تەبابێت لەگەڵ ڕێڕەوە مێژوویی و هاوچەرخە عەرەبیەکەدا، ئەویش ئەوەیە وەک «بڕیارساز» یان «فەرماندار» بەکارببرێ. لێرەشدا مەبەست تەنیا داتاشینی زمانەوانی «تاک» لە «کۆ» نییە، بەڵکو بۆ ددانپیانانی واقیعێکی ئەزموونگەریی سیاسییە، ئەویش «یەکتایی» فرماندەرکردنە سەبارەت بە مەسەلە مەزنەکان. جا ئەگەر شیاوبێ وشەی «بیریار» و «بیریارەکان» لە هەر وڵاتێکی عەرەبیدا بەکاربێنین، ئەوا دەشێ تەنیا قسە لەسەر یەک بڕیارساز، یاخود وردتر «میرێک»، بکرێ، کە هەموو گوێڕایەڵی فرمانەکانی ئەون، جا لە بڕواوە بێ یاخود لە ترسدا. میریش بەم مانایە دەشێ پاشا یان سوڵتان یاخود سەرۆک بێت.

٣ـ دەلاقەی نێوان بیریار و میر:

میر بە شێوازە نموونەییەکەی (Ideal type)، بە واتا ڤێبەرییەکەی، پیشەسازییەکەی حوکمکردن، فەرماندەرکردنی ڕاستەوخۆیە بۆ یاریدەدەرەکانی، سەپاندنی گوێڕایەڵی یان هەڵهێنجانیەتی لە حوکمکراوەکان، ڕێکخستنی کاروبارەکانی دەستوپێوەندەکان و مامەڵەکردنە لەگەڵ گیروگرفتە ڕۆژانەکانیاندا، ڕەتدانەوەی پیلانی بەربەرەکارەکانی ناوخۆ و ئەو چاوچنۆکانەیە، کە لە دەرەوەی وڵات چاویانبڕیوەتە حوکمڕانیەکەی. یەکەمین خەمی میر مانەوەیە لەسەر دەسەڵات بێ هیچ بەربەرەکارێک؛ جگە لەمە هەموو مەسەلەکانی دیکە لاوەکین و لە بنچینەدا لەبەر پەیوەندیی پۆزەتیڤانە یاخود نێگەتیڤانەیان لەگەڵ خەمی سەرەکیدا بایەخیان پێدەدات. بۆیە میر مامەڵە لەگەڵ «ڕەهاکان» و «ئەبسترکتەکان» و «ئایدیالیستیەکان» و «مەبەستە درێژخایەنەکان» ناکات، ئەگەر بەجۆرێک لە جۆرەکان بایەخ بەو مەسەلانەش بدات، ئەوا وەک خولیا نەک پیشەگەری بایەخی پێدەدات. میر مامەڵە لەگەڵ «ڕێژەکارییەکان»، «هەستپێکراوەکان»، «بەهانەئامێزەکان» و «مەبەستە کورتخایەن و مامناوەندخایەنەکان»دا دەکات (٨).

بیریار بە شێوازە نموونەییەکەی، مرۆڤێکە پیشەسازییەکەی بیرە، دیالۆگە لەگەڵ هاوتاکانی خۆیدا، کۆشکردنە بۆ فراوانکردنی بازنەی موریدەکان یان ئەوانەی باوەڕیان بە بیری ئەو هەیە، مامەڵەکردنە لەگەڵ کێشە مەزنەکاندا، بەکارهێنانی ژیرییە بۆ شیکردنەوەیان، داتایە بۆ داڕشتنیان و ئەندێشەیە بۆ دۆزینەوەی چارەسەر بۆیان. ئەگەر بیریار بایەخ بە شتە بچووکەکان بدات، ئەوا لە پێناو پێکەوەبەستن و گەیشتن بە پێودانگە گشتییەکاندایە، ئەگەر بایەخ بە کێشەکانی ڕۆژانە بدات، ئەوا بۆ بەڵگەهێنانەوەیە بۆ کێشە مەزنەکان، ئەگەر بایەخ بە شتە ڕواڵەتکار و هەنوکەییەکانیش بدات، ئەوا لە پێناو ئەوەدایە بیانگێڕێتەوە بۆ ڕیشەیی و قووڵ مەوداکان. بۆیە بیریار تەنانەت لە کاتی مامەڵەکردنیشدا لەگەڵ ڕێژەیی، هەستپێکراو، بەهانەئامێز و کورتخایەندا، کۆششدەکات بۆ «ڕەها»، «ئەبسترکت»، «ئایدیالیستی»، «نەمر» و «گەردوونی» (٩).

بەکورتی، پیشەی میر «هونەری دەستدان»ە و پیشەی بیریار «هونەری ئەوەیە کە پێویستە ببێ»یە.

یەکەم پیاوی ئیش و کردارەکانە و دووەم پیاوی ئاخاوتن و بیرەکانە. ئەمەش ناوەڕۆکی جیاوازیی نێوان ڕوانینی بیریار و میرە: جیاوازیی هەنگاوهەڵهێنان، جیاوازیی مەبەست و جیاوازیی ئامراز، بەڵام جیاوازیی نییە لە بابەتدا، چونکە ئەو بابەتەی بیریار و میر بایەخی پێدەدەن یەکە، ئەویش مەسەلەکانی مرۆڤ و خەڵک و کۆمەڵگایە. جا ئەگەر دەلاقەیەک لە نێوان میر و بیریاردا لە گۆڕێبێت، ئەوا لە ڕوانینی هەریەکێکیاندایە بۆ بابەتەکە، ئەگەر گرژییەکیش لەنێوانیاندا بێت، ئەوا لە چۆنیەتی مامەڵەکردنیاندایە لەگەڵ بابەتەکەدا.

مەبەستی ئەم شێوازکارییە ئایدیالیستیە بۆ هەریەکێک لە میر و بیریار بەپێی میتۆدی ماکس ڤێبەر ئەوەیە وێنەیەکی نقومبوو لە پاکژی و توندڕەویدا سەبارەت بە هەریەکێکیان بخرێتە ڕوو. چونکە زۆربەی هەر زۆری میرەکان لە دنیای واقیعدا خاوەنی هەموو ئەو ڕوخسارانە نین، بەڵکو خاوەنی زۆربەین. هەروەها زۆربەی هەرە زۆری بیریارەکانیش خاوەنی ئەو ڕوخسارانە نین، کە باسیان لێوە کرا، بەڵکو خاوەنی زۆربەین.

لە مێژوودا نموونەی زۆری بیریارەکان بەدیدەکرێن، کە لە ڕوخسارەکانیاندا لە میر نزیکبوون (وەک ئەرستۆ، ئیبن خەلدون و میکافیلی)، نموونەی دیکەی میرەکان بەدیدەکرێن، کە بە ڕوخسارەکانیان لە بیرارەکان نزیکبوون (وەک ئەسکەندەری گەورە، مەئموونی خەلیفە و ناپلیۆن)، هەندێ نموونەی دەگمەنیش لە گۆڕێن، کە هەمان کەس ڕۆڵی میر و بیریاری لە هەمان کاتدا کۆکردۆتەوە، ئەمانەش لە زانستە کۆمەڵایەتیەکاندا زاراوەی «پیاوی مەزن The Great Man» یان پێ بەخشراوە. دەشێ مەزنترین کەسێک بۆ ئەمجۆرەی دوایی محمد بێت (درودی خوای لێ بێ) و لەسەردەمی نوێشدا نموونەی ئەوە لە کەسایەتیەکانی وەک جیڤەرسۆن، لینین، گاندی و ماوتسی تۆنگ دا (١٠) بەدیدەکەین. لە هەموو ئەم بارانەدا بە جیاوازیی ئاستەکانیانەوە، جا خاڵی دەستپێکردن بیر بێت یاخود میرنشین، کەسایەتیەکان توانای داهێنانی بیرەکان و وەرگێڕانی بۆ وشەکان و گۆڕینی بۆ کارەکان پێکەوە کۆدەکەنەوە؛ هەروەها توانای «هونەری دەستدان» بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئێستا، هونەری داڕشتنی «ئەوەی پێویستە ببێ» بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ داهاتووداو توانای ئیحاکردن بۆ دەستوپێوەندەکان، کە ئەوان توانای هەنگاوهەڵهێنانیان هەیە لەواقیعی دەستدانەوە بۆ واقیعی ئەوەی پێویستە ببێت» پێکەوە کۆدەکەنەوە.

لەم بابەتەدا ئێمە مامەڵە لەگەڵ ڕیزبەڕە مێژووییەکاندا ناکەین، بەڵکو مامەڵە لەگەڵ شێوازە هەرە باوەکەی میر و بیریاردا دەکەین. لێرەشدا دەگەینە ئەو دەرەنجامەی، کە ئەو دوانە لەڕووی فرمان و ئامرازەکانەوە ڕۆڵی جیاوازیان هەیە، ئەم جیاوازییەش سەرچاوەی گرژیی شیاو یان بەکردەوە، مات یان دەرکەوتووی نێوانیانە، جا ئەوانە بانگەشە بۆ هەرشتێکی تر بکەن یان هەر بڕوایەکی دیکە بۆ خۆیان دروستبکەن.

میر فەرمانی کۆمەڵایەتی خۆی هەیە؛ ڕێکوپێکردن و بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا و برەوپێدانی ئاسایش لەناوخۆدا و بەرگریکردن لێی لە دەرەوە. بیریاریش فەرمانی کۆمەڵایەتی خۆی هەیە، چونکە تاکەکەس و کۆمەڵگا تەنیا بە نان ناژین و پێویستە کەسانی وا هەبن، کە داهێنانی ڕۆشنبیریی دێننەئاراوە بۆ تێرکردنی ویژدانی بەکۆمەڵ، هەبوون و مێژوو بۆ هەموو نەوەیەک لێکدەدەنەوە، واتا و مانا دەبەخشنە ژیانی خەڵک و چاوڕۆشنیاندەکەن بەرامبەر ئەو نەریتانەی دەبێت جێگیربن و بەرامبەر ئەو ئامانجانەی دەبێ کۆشش بۆ هێنانەدییان بکەن و بەو ڕێگە و ئامرازانەی جێبەجێکردنیان مسۆگەردەکەن.

واتە ئێمە ڕووبەڕووی دوو فەرمانی کۆمەڵایەتی بووینەتەوە کە ڕەوان، بەڵام جیاوازن. یەکێک لەو فەرمانانە پێویستیی بە سەقامگیری و بەردەوامی هەیە، ئەویش فەرمانی میرە، فەرمانەکەی دووەمیش کۆششی بەردەوام بۆ گۆڕین و ئاڵوگۆڕکردن گەرەکە، ئەویش فەرمانی بیریارە. یەکەم دیسپلینی ڕەفتار لە گشت دەخوازێت و دووەمیش سەربەستی هەمەڕەنگیی بیر لە هەموو داوادەکات، بەڵام هەریەکێک لەو دوانە بە تەنگ سەربەخۆیی و سەربەستی خۆیەوەیە؛ میر سوورە لەسەر سەربەخۆیی لە دەسەڵاتدا و ئازادیی لە جووڵانەوەدا، بیریاریش سوورە لەسەر سەربەخۆیی

بیرکردنەوە و ئازادیی دەربڕین. میر خوازیاری ئەوەیە بەهۆی سەربەخۆیی و ئازادیی جووڵانەوەی خۆی و دیسپلین و یەکپارچەیی ڕەفتاری دەستوپێوەندەکانیەوە سەقامگیری و بەردەوامی بێنێتەدی، بیریاریش خوازیاری ئەوەیە بەهۆی سەربەخۆیی بیرکردنەوە و ئازادیی دەربڕینەوە ویستی گۆڕین و ئاڵوگۆڕکردن لەنێو جەماوەردا بوروژێنێ.
بوونی ئەو دوو فەرمانە لە هەموو کۆمەڵگاکاندا و بەدرێژایی مێژوو مانای ئەوەیە ئەوانە نەک تەنیا دوو فەرمانی ڕەوان، بەڵکو دوو فەرمانی پێویستیشن. بەڵام لەبەرئەوەی جیاوازن، بۆیە خاوەنەکانیان ناتوانن یەکتر بخەنە پشتگوێ، ئەگەرچی بانگەشە بۆ ئەوەش بکەن یاخود وا بیخەنە ڕوو، ئەمەش جیاوازیی «بیریار» و «پێغەمبەر»ە. جا ئەگەر هەندێ لەو پێغەمبەرانەی، کە بەتەنگەوەهاتووی دواڕۆژن داوا لە موریدەکانی خۆیان بکەن «ئەوەی هی قەیسەر بدەنە قەیسەر و ئەوەی هی خوایە بدەنە خوا» و قەیسەر هیچ کاتێک ئەم ئامۆژگارییە مسۆگەرنەکات و بەرامبەر ئەنجامەکانی بەگومان بێ، ئەی چۆن بیریار، کە خۆی سەرقاڵکردووە بە مەسەلەکانی دنیاوە نەک دواڕۆژە، جێی متمانەی قەیسەر دەبێ و چۆن قەیسەر دڵنیادەبێ بەرامبەر ئەو بێلایەنییەی بیریار بانگەشەی بۆ دەکات؟ لە بەرامبەر ئەمە، هەموو بیریارێک تێڕوانینی هەیە بەرامبەر میر، کردارەکانی و ئەو کۆمەڵگایەی میر فەرمانڕەواییدەکات و کاروبارەکانی دەباتە ڕێوە ـ جا چۆن خۆی دەربخات یان بانگەشە بۆ هەرشتێکی تر بکات. ئینجا لەبەر ئەوەی بیریار گۆشەگیریی تەواوەتی هەڵنابژێرێ و سوورە لەسەر ئەوەی ئەوانی دی گوێی لێبگرن، بۆیە ڕوودەکاتە ستایشکردن یان بەدبێژی، هەڵڕشتن یان هێماکردن؛ «کلیلە و دمنە» یان «ڕەوشتەکانی ئیستیبدا»، «پێشەکی» و «میر» یان «هاملێت» و «دکتۆر زیڤاکۆ»، «بەهەشتی لەدەستچوو» یان «بەهەشتی بەڵێنپێدراو»، «بێدەرەتانەکان» یان «مانیفێستی کۆمۆنیزم»، «لێرەوە دەستپێدەکەین» یان «چەند نیشانەیەک لەسەر ڕێگا» دەنووسێ.
بەکورتی جیاوازی، دەلاقە، گرژی و خۆگێل نەکردن لە نێوان میر و بیریاردا هەیە، بەڵام هیچ کۆمەڵگایەکی بێ میر و بیریار لە گۆڕێ نییە و پەیوەندیی نێوانیان دەشێ هاوکارییەکی گرژ بێت یان دابڕانێکی گرژ، هەروەها دەشێ ململانێیەکی وێرانکەر یان ململانێیەکی داهێنەرانە بێت. مێژوو، بە کۆن و سەدەکانی ناوەڕاست و نوێیەوە، پڕە لە هەموو ئەو شێوازانەی پێوەندیی نێوان میر و بیریار.

٤- پردرێژیی دەلاقەی نێوان بیریار و میر:

دوا ئیشکالیەتی ئەم چەند سەرەتایە تایبەتە بە «پردرێژیی دەلاقە»ی نێوان بیریار و میر. پرسیاری یەکەم بریتییە لە: ئایا پردرێژیی دەلاقەکە مەسەلەیەکی ویستراوە؟ پرسیاری دووەم ئەوەیە: ئایا ئەم پردرێژییە شیاوە؟ پرسیاری سێیەم: چۆن؟
سەبارەت بە پرسیاری یەکەم، بە بڕوای ئێمە وەڵامەکە بە «بەڵێی مەرجدار»ە، چونکە لەبەر ئەوەی میر و بیریار هەڵدەستن بە جێبەجێکردنی دوو فەرمانی کۆمەڵایەتی پێویست، کە لێک جیاناکرێنەوە. بۆیە لە بەرژەوەندیی خۆیان و کۆمەڵگادایە پێکەوە ژیان بەرنەسەر، بەرەو یەکتر تەواوکردن بچن و هەر یەکەیان دەست لەوە هەڵگرێ ئەویدی پشتگوێبخات یان ڕەتیبکاتەوە یاخود ڕزگاربێت لە دەستی، چونکە ئەو هەوڵدانانە، هەرچەند ویستراو و شیاوبن، لە ڕابردوودا بوونە هۆی بەفیڕۆدانی وزەی بێشوماری کۆمەڵگا و لە ئێستا و داهاتووشدا هەمان ئەنجامی دەبێت. ئەمە جگە لەوەی ئەو هەوڵدانانە هەمیشە دووچاری تێکشکان دەبن، جا زوو بێت یاخود درەنگ. کاتێک میر هەوڵدەدات بیریار زیندەبەچاڵکات یان ڕەتیکاتەوە یاخود پشتگوێی بخات، ئەوا لەواقیعدا هەوڵدەدات یاساکانی مێژوو تێکبشکێنێ. هەروەها کاتێک بیریار پێی وایە دەتوانێ لە میر ڕزگاربێت یان بۆ ڕزگاربوون لە میر هەوڵدەدات (ئەنارشستی بەواتای پڕاوپڕی وشەکە)، ئەوا لە واقیعدا هەڵدەدات یاسا کۆمەڵایەتیەکان تێکبشکێنێ، چونکە لە سێدارەدانی سوکرات یان سوتاندنی گالیلۆ یان دوورخستنەوەی ١٥٠هەزار ڕۆشنبیری لیبرالی بۆ سیبریا لەلایەن نیقۆلای یەکەمەوە دەشێ بۆ ساوەختێک مێژوویان دواخستبێ، بەڵام نەیانتوانی ڕێوەچوونی مێژوو بوەستێنن. هەوڵدانەکان بۆ ڕزگاربوون لە میر، لە ڕووی فیکری یان پراکتیکییەوە، دەشێ هاندەرانە و شیاوبێ لە نێو دەستەیەکی

مرۆڤانەی ئێرە و ئەوێ، لە گرتبوونەوەی خەوارجەکان یان قەرامتەکان یان کۆمۆنەی پاریس یاخود بیابانەکانی ئەریزۆنادا، بەڵام بەردەوامی و بڵاوبوونەوە بۆ هیچ یەکێکیان نەنووسرا و زۆری نەبرد جەستەی کۆمەڵایەتی گەورەتر گەمارۆیدان و کردنییە ... بەو جۆرە ئەگەر بەشێوەیەکی جیدی مامەڵەمان لەگەڵ یاساکانی مێژوو و کۆمەڵگادا کرد، ئەوە هەڵدێنجین کە هەموو یەکتر تەواوکردنێک، تەنانەت ئەگەر بەری دیالیکتیکی دژەکانیش بێت، مەسەلەیەکی بنیاتنەرانە و ویستراوە، چونکە ئەڵتەرناتیڤی ئەم یەکتر تەواوکردنە بە فیڕۆدان یان کاولکارییە. بەڵام ئەو مەرجەی وا دەکات ئەم پردڕێژییە ویستراو بێت ئەوەیە کە، هیچ یەکێک لە فەرمانەکان لەسەر حسابی ئەوی دیکە وەژێرەوەنەنرێ یان نەشێوێنرێ یاخود لە نێو خۆ نەگیردرێ. لەوانەیە دەستەواژەی «پردڕێژیی دەلاقە» بێ مەبەست هاتبێتە گۆڕێوە، بەڵام لەواقیعدا وردکارییەکی چەمکئامێز لە خۆ دەگرێ، چونکە لە دووتوێی خۆیدا ددان بەوەدا دەنێت کە، هەر یەکێک لە میر و بیریار لەسەر دوو زەمینەی بەرز ڕاوەستاون و دەڕواننە زەمینەی سێیەم کە لێکیان جیادەکاتەوە، ئەگەرچی هەریەکێکیان بەشێوازی خۆی بە زەمینەی سێیەمەوە بەستراوە. پردڕێژیی دەلاقە بەم واتایە مانای گۆڕینی بارودۆخەکەیە بۆ سێ گۆشەیەکی لا لێک ئاڵۆزکاو (میر- کۆمەڵگا- بیریار).

سەبارەت بە پرسیاری دووەم: ئایا پردڕێژیی دەلاقەی نێوان بیریار و میر شیاوە؟ ئەوا وەڵامەکە لێرەشدا بە بەڵێیە. بۆ ئەمەش پشت دەبەستین بە چەندین شایەتێکی مێژوویی نزیک و لە سێ کۆمەڵگای جیاوازدا. شایەتی یەکەم لە یابانەوەیە، کە ڕێنسانسی نوێی خۆی لەسەر بناغەی هاوکاری و یەکتر تەواوکردنی دەستەبژێری ڕۆشنبیر و دەستەبژێری فەرمانڕەوا لە قۆناغی سەرەتای فەرمانڕەوایی میجیدا دامەزراند. بڕبڕەی پشتی دەستەبژێری ڕۆشنبیر چینی سامۆرایەکان بوو، کە خۆشەویستی ئاگاییخواستنی فیکری و زانستی قووڵ سەبارەت بە فەلسەفە، سیاسەت، ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی ـ ئابووری، زانستە پزیشکییەکان و مەسەلەکانی بەرگری لە خۆرئاوا لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەمەوە بزواندبووی. ئینجا خۆشەویستی ئاگاییخوازی گۆڕا بە خرۆشان بۆ فێربوون و بە بەری خۆداکردنی ئەو زانست و هونەر خۆرئاواییانە. بۆیە کاتێک حوکمڕانیی میجی ساڵی ١٨٦٨ هاتەوە سەر کار، زەمینە لەباربوو بۆ هاوکاریی داهێنەرانەی نێوان دوو دەستەبژێرەکە و بانگەوازی هەردووکیان پێکەوە بۆ کۆششکردن بوو لەپێناو خوڵقاندنی «مرۆڤێکی یابانی نوێ»دا (١١) و هەردووکیان پێکەوە، هەر یەکێک بەشێوازی خۆی، هەنگاویان هەڵهێنا ڕووەو ئەو ئامانجە هاوبەشە. ئەوەش هەنگاوهەڵهێنانێکی کەتە بوو، وێڕای نسکۆی کاتیی لە جەنگی جیهانیی دووەمدا، هەتاکو ئێستا بەردەوامە.

شایەتی دووەم لە بەریتانیای مەزنەوەیە، لە کۆتای سەدەی پێشوو و سەرەتای ئەم سەدەیەدا و لە کۆمەڵەی فابیەکاندا خۆی دەنوێنێ، کە زۆربە و دیارترین بیریارەکانی بەریتانیای ئەو کاتە بوونە ئەندام تیایدا. فابیەکان بە جۆشبوون بۆ گۆڕینی گۆمەڵگاکەیان و شکاندنی ڕەقهەڵاتنی موحافەزەکارانە سەبارەت بە مەسەلەی کۆمەڵایەتی. بۆ ئەوەش ڕێگەیەکی ڕەخنەگرانەی سەرسەختانەی ئارامیان گرتە بەر و شەڕیان دژی میر ڕانەگەیاند، بەڵکو مامەڵەیان لەگەڵ هەموو ئەوانەدا کرد کە لە دەوروبەری بوون، لە دەزگای خزمەتگوزاریی شارستانیەوە بگرە تا زانکۆکان و ڕۆژنامەگەری، لە وەزیرەکانەوە بگرە تاکو ئەندامەکانی ئەنجومەنی گشتی و لۆردەکان. ئەمەش لەڕێگەی دیالۆگ، فێرکردن و تێگەیاندنەوە، جارێک بەهۆی گوتاربێژییەوە و جارێکی دیکە بەهۆی کاریکاتۆرەوە، جارێک بە توێژینەوەی زانستی باوەڕپێکراوەوە و جارێکی دیکە بەهۆی شانۆ و ڕۆمانەکانەوە. کۆمەڵەی فابیەکان توانی لە ماوەی نەوەیەکدا گۆڕانکارییەک و ئاڵوگۆڕێکی وەها لە کۆمەڵگای ئینگلیزدا بێنێتە ئاراوە، کە بە شۆڕشێکی خوێناوی قەبە دابیندەکران (١٢).

شایەتی سێیەم لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوەیە. دەستەی یەکەمی بنیاتنەرانی سەربەخۆیی پێکهاتبوو لە هاوکاری و هاریکاریی نێوان بیریارەکان و سیاسییەکان، واتە خاوەن قسەکان و خاوەن کردارەکان. ئەوە بوو دەستەبژێری ڕۆشنبیر پیاوانی وەک تۆماس جیفەرسۆن، بنیامین

فرانکلین و ئالبێرت وبستەری لە ڕێزەکانی خۆیدا کۆکردەوە. بە دوابڕانی ئەم نەوەیە ڕۆڵی بیریارەکان بە درێژایی سەدەی نۆزدەهەم و سەرەتای سەدەی بیستەم گۆشەگیربوو. بەڵکو وشەی «بیریار» وای لێهات مانای ناجیدیبوون و بێڕێزیی لە دووتوێی خۆیدا هەڵدەگرت، ئەمە جگە لە گومانپێکردن و سوکایەتیپێکردن. ئەوەی پشتگیریی ئەم تێڕوانینە نێگەتیڤەی دەکرد ئەوە بوو کە، زۆربەی ئەوانەی بە کاری بیر و ڕۆشنبیرییەوە سەرقاڵبوون کۆچکردووە نوێکانی ئەڵمانیا و ئەوروپای خۆرهەڵات بوو کە لە ئاخاوتنی ئینگلیزیدا خۆیان لە لەکنەی زمانە بنەڕەتیەکانی خۆیان ڕزگارنەکردبوو، هەروەها لەبەرئەوەی ژمارەیەکیان خاوەن ڕەوتی سۆسیالیستانە، مارکسیستانە و ئەنارشیستانە بوون. کاتێک لە بیستەکاندا بێبازاڕی مەزن باڵی بەسەر وڵاتە یەکگرتووەکاندا کێشا و ئاسەوارەکانی هەتا سییەکان بەردەوامبوو، دەستەبژێری سیاسی هەستی بە تەنگوچەڵەمەی سیستەمی سەرمایەداری و گرفتی مێژوویی کوشندە کرد و کەوتە گەڕان بەدوای بیرێکی نوێدا، یاخود دەسیتکردە پیاچوونەوەی بیری پایەدار بەڵام پەراوێزکراو کە لە ترسدا یاخود بۆ سوکایەتیپێکردن ماوەیەکی درێژ خۆی بەرامبەری گێلکردبوو، پشتگوێیخستبوو و بەگژیداچووبوو. فرانکلین ڕۆزفلت پەنای بە بیریارەکان برد، بەتایبەتی ئەکادیمیستەکان، بۆ هێنانە گۆڕێی بیرێکی نوێ یان بیرێک کە بتوانی نەریتەکانی سیستەمی سەرمایەداری لەگەڵ پێداویستییەکانی لایەنی کەمی دادوەریی کۆمەڵایەتی و پێویستیەکانی بزواندنی ئابووریی ئەمریکیدا بگونجێنێ. ئەوەبوو گروپێکی گەورەی بیریارە ئەمریکیەکانی ئەو کاتە بەدەنگ بانگەوازەکەیەوە هاتن و سەردەمێکی نوێی هاوکاریی گرژی نێوان دەستەبژێری فەرمانڕەوا و دەستەبژێری ڕۆشنبیر دەستیپێکرد. ئەم هاوکارییە لە سەردەمی فەرمانڕەوایی جۆن کەنەدیدی و لیندۆن جۆنسۆندا لە شەستەکاندا گەیشتە پۆپە و لە بیست ساڵی دواییشدا لە هەڵبەزودابەزدا بووە، بەڵام هیچ کاتێک ڕانەوەستاوە. لێرەشدا هەموومان ناوی ئەو بیریارانەمان دێتەوە یاد کە لەسەردەمی بەڕێوەبەرایەتیە ئەمریکیە بەدوای یەک هاتووەکاندا لەسەر زار بوون، وەک: ماکجۆرج بندی، واڵت رستو، وکینث گالبێرث، جۆن بادو، جۆرج پۆوڵ، دانیاڵ مونیهان، هنری کیسینجەر، بریژینیسکی و چەندینی دیکە (١٣).

بێگومان ئەم سێ شایەتە بۆ دەستدانی پردڕێژیی دەلاقەی نێوان بیریار و میر لەو کۆمەڵگایانەوە هەڵهێنجراوە کە ڕابوون و گەشەیانکردوە. لەوانەیە گشتگیریی لێرەدا شیاونەبێ، بەڵام ئەوە ڕەچاودەکرێ کە هەموویان لە کۆمەڵگا سەرمایەدارییەکاندا و لە قۆناخی جیاوازی پێگەیشتن و گەشەکردنیاندا ڕوویانداوە. نموونەی هاریکاریی نێوان دوو دەستەبژێرەکەی یابان لە سەرەتای هەنگاوهەڵهێنانی سەرمایەداریدا بوو، بەڵکو هۆیەکی سەرەکی بوو بۆ ئەو هەنگاوهەڵهێنان؛ لە بەریتانیا لە قۆناخی مامناوەندیی گەشەکردنی سەرمایەداریی پیشەسازیدا بوو و قووتاریکرد لە تەقینەوەی مەسەلە کۆمەڵایەتیەکە؛ کەچی لە وڵاتە یەکگرتووەکان لە قۆناخی پێگەیشتنی سیستەمی سەرمایەداریدا بوو و هاریکاریی دوو دەستەبژێرەکە وەڵامدانەوەیەک بوو بۆ ئەو تەنگوچەڵەمە ئابوورییە کوشندەیەی، ئەگەر هاریکارییەکە نەبوایە، خەریکبوو سیستەمەکە بەگشتی لەناوبەرێ.

لە زۆربەی ئەو وڵاتانەی شۆڕشی سۆسیالیستی مارکسیستانەیان بەخۆوە دیوە، پێوەندیی نێوان دەستەبژێری سیاسی و فیکری بە چەندین قۆناخێکدا تێپەڕیوە. لە قۆناخی ئامادەکاریدا بۆ شۆڕش هاریکاریی نێوان ناڕەزا فیکرییەکان (١٤) و ناڕەزا سیاسیەکان (دەستەبژێری ئەڵتەرناتیڤ) لەوپەڕیدا بوو. ئەوەبوو بیریارەکان هەستان بە برەوپێدانی ئەو ناڕەزاییە و بزواندنی هەستی جەماوەر و توندوتیژانە ڕەخنەیان لە سەردەمی کۆن گرت و دزێوییەکان و بۆگەنی و پاشکەوتووییان خستەڕوو، مزگێنی کۆمەڵگایەکی نوێیان ڕاگەیاند کە ئازادی و دادوەری و یەکسانی تیایدا باڵادەستن. هەروەها خەڵکیان وروژاند و هانیاندان بۆ ڕوخاندنی سەردەمی کۆن و کۆششکردن بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگای نوێ. هاریکاریی نێوان هەردوو دەستەبژێری فیکری و فەرمەنڕەوای نوێ لە سەرەتای سەردەمی شۆڕشدا بەردەوامبوو، بەڵام زۆری پێنەچوو مانگی هەنگوینی نێوانیان کۆتاپێهات و بەسەرچوو و قۆناخی سێیەم دەستیپێکرد کە گرژیی مات زاڵبوو بەسەریدا، ئینجا

قۆناخی چوارەم هات کە گرژیی ئاشکرا زاڵبوو بەسەریدا. ئەمەی دوایی لە یەکێتیی سۆڤیەت هێما بۆ باسترناک و سولژ نیتسن و ساخارۆف و ئەوانەی دیکە دەکرێ، کە واژەی «جیابوونەخواز» یان بەسەردا دابڕاوە.
سەبارەت بە وڵاتانی جیهانی سێیەم... (ئێمە ئێستا لە ناوەڕۆکی باسەکەمان نزیکدەبینەوە) ئایا پردرێژیی دەلاقەی نێوان بیریار و میر شیاوە؟ جارێکی دیکە بە بەڵێ وەڵامدەدەینەوە، ئەگەرچی پەیوەندیی نێوان دوو دەستەبژێرەکە بە چەندین قۆناخی تاڕادەیەکی زۆر هاوشێوەی ئەو قۆناخانەدا تێپەڕیوە کە، ئەو وڵاتانە بەخۆیانەوە دیون کە شۆڕشی سۆسیالیستی مارکسیستانە تیایاندا ڕوویداوە. جیاوازیی بنچینەیی ئەوەیە، زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێیەم (جگە لە کەمایەتیەک) شۆڕشی سۆسیالیستی مارکسیستانەیان بەخۆوە نەدیوە، بەڵکو ڕاپەڕینی نیشتمانی و ناسیونالیستانە بۆ ڕزگاربوون لە کۆلۆنیالیزمی بێگانە و بەدەستهێنانی سەربەخۆیی. ئەوەبوو لە سەردەمی خەباتدا بیریارەکان ڕۆڵێکی بنچینەییان بینی، بەڵکو زۆربەیان بوونە سیاسەتمەدار بۆ ڕابەریکردنی ئەو خەباتە. هاریکاریی نێوان ئەو دوو دەستەبژێرە بەدرێژایی ئەو قۆناخە و قۆناخی دوای سەربەخۆیی بەردەوامبوو، ئینجا گرژیی و دواییش دابڕان و دواتریش ململانێی نێوان دوو دەستەبژێرکە دەستپێکرد (١٥).

دووەم/ ڕووە و پردرێژیکردنی دەلاقەی نێوان میر و بیریار

ئەم بەشەی بابەتەکە ڕاگەیاندنی ئەو کۆمەڵە «پێویستە»یە کە دەبێ میر بیانکات، بیریار بیانکات و هەردوو پێکەوە بیانکەن...
ئێمە بە دەوری خۆمان لە چەند سەرەتایەکی تیۆری و تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵگا و بیریار و میردا لە نیشتمانی عەرەب هێمامان بۆ سروشتی تەنگوچەڵەمەی ئیمرۆی پەیوەندیی نێوان بیریار و میر کرد. مەبەستیشمان لەوە دەستنیشانکردن و دانانی ئیشکالیەتی ئەم بابەتە بوو لە ڕێڕەوێکی کۆمەڵگایی گەورەتردا، پێش ئەوەی باسی ئەو «پێویستە»یانە بکەین کە زۆرجار لە کۆنگرە و کۆڕە عەرەبیەکاندا (١٦) دووبارەدەکرێنەوە، بێ ئەوەی کەسێک لەوانەی مەسەلەکەیان بەلاوە گرنگە ئاوڕیان لێ بدەنەوە. ئەگەرچی کورتکردنەوەی ئەو «پێویستە»یانەی ئەوانی دیکە دەریانبڕیوە یان پێشنیارکردنی هەندێکی تر ئاسانترین کارە، بەڵام قورسترینیانە لەسەر دڵی نووسەری ئەم بابەتە.
با بەو «پێویستە»یانە دەستپێبکەین کە زیاتر خواستراون و نموونەییترینیانن، ئینجا پلەبەپلە بەرەو لایەنی کەم (واقیعیترینیان) دەچین، بەو هیوایەی کەسانێک هەبن گوێبگرن، هۆشمەندبن و کاربکەن. ئەوانەشمان لە شیکردنەوەی تاقیکردنەوەکانی گەلانی دیکە و تاقیکردنەوەی هاوچەرخی خۆمانەوە هەڵهێنجاوە.

١- پردی ئاڵتوونی:

لە ناخی تەنگوچەڵەمەی ئابووریی جیهانیدا، کە بە «بێبازاڕی مەزن» ناسراوە، هەندێ گەشبین لە وڵاتە یەکگرتووەکانەوە ویستیان دووبارە هیوا لە نێو گەلەکەیاندا بچێننەوە، لەکاتێکدا کە هێشتا کەس خانوویەکی خاکی بنیات نەنابوو، ئەو گەشبینانە هەڵسان بە نەخشەکێشان و جێبەجێکردنی یەکەمین ئاسمانبڕ لە مێژووی ئەمریکادا، کە بەناوی (ئیمپایەر ستەیت) The Empire- State) Bilding) ناونرا. بەر لەوەش بە چەند ساڵێک، لەکاتی جەنگی جیهانی یەکەمدا، لە نێو ڕەشبینی و کاولی و بێهیواییدا هەندێ خەونخۆش زاتی ئەوەیان کرد بیر لە «کۆمەڵەی نەتەوەکان» بکەنەوە، پاش ئەوەش بە چەند ساڵێک و لەناوجەرگەی جەنگێکی جیهانی دێزراوتر و وێرانکەرتر لەوەی پێش خۆی هەندێکی تر زاتی خەونبینینێکی نوێیان کرد، ئەویش «دەزگای نەتەوە یەکگرتووەکان» بوو.
ئێمە ئەوە دەڵێین، کاتێک لە نێو واقیعێکی عەرەبی دڵتەنگدادین، بۆ ئەوەی بەهانە بۆ پێشنیاری

نموونەییترین پردرێژیی: «پردی ئاڵتوونی»، نێوان بیریار و میر بکەین، ئەگەرچی تەوباویش بێ. خاڵی سەرەتا دەرککردنی هەریەکێک لە میر و بیریارە نەک هەر بە قووڵیی و سروشتی تەنگوچەڵەمەکەی خۆیان، بەڵکو بە قووڵیی تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵگاکەشیان، هەروەها دەرککردنی هەردووکیانە بەوەی ڕزگاربوونی هەر یەکێکیان گرێدراوە بە دیالۆگەوە لەگەڵ ئەویدی لە پێناو دۆزینەوەی ڕێگەی دەربازبوون لەو تەنگوچەڵەمەیە، ئەم گفتوگۆیەش شیاو و ویستراوە.
پاش ئەم دەرککردنە دوولایەنە، هەریەکێکیان هەڵدەستێ بە چاککردنی پشێویی نێوان خۆی و کۆمەڵگا.

A ـ چارەسەرکردنی پشێویی نێوان میر و کۆمەڵگا پێویستی هەیە بە:

(١) بنیاتنانی ڕەوایەتیەکی ڕاستەقینە لە ڕێگەی توانادان بە گشت هێزە کۆمەڵایەتیەکان، تەنانەت ئەگەر شێواو یاخود نەرمەلیقەش بن، بۆ ئەوەی لە ڕووی سیاسییەوە خۆیان ڕێکبخەن، ئەگەر ویست و توانایان هەبوو، خۆیان دەربڕن و بەشداریی لە دەسەلاتدا بکەن. بەکورتی، دواکراو لێرەدا ئەوەیە کە هاوڕێکیی نێوان پەیکەری کۆمەڵگا و پەیکەری سیاسیی دەوڵەتدا قایمکرێت، ئەمەش دەتوانێ کۆتایی بەو دابڕانەی ئێستای میر و گەلەکەی بهێنێ.
(٢) دەستپێکردنی دیالۆگێکی ئازادانە، کە هەموو هێزە کۆمەڵایەتیەکان بەشداری تێدا بکەن، سەبارەت بە دیاریکردنی ئامانجە هەنوکەیی و درێژخایانەکانی کۆمەڵگا و دەوڵەت. لەم دیالۆگەشدا پێویستە هانی بیریارەکان بدرێ بە سەربەستیەکی تەواو بە بیروڕاکانی خۆیان بەشداریبکەن، تەنانەت ئەگەر زیندووترین مەسەلە بەلای میرەوەش بگرنە خۆ.

B ـ چارەسەرکردنی پشێویی نێوان میر و بیریار پێویستیی هەیە بە:

(١) ڕاوەستاندنی هەموو جۆرەکانی زۆرلێکردن کە، میر دەرهەق بە بیریار کاریپێدەکات، جا زۆرلێکردنەکە ڕاستەوخۆ بێت (وەک زیندان، ئەشکەنجەدا و برسیکرد) یاخود ناڕاستەوخۆ بێت (وەک گەمارۆدان، کەنارگیرکردن و ڕێگەگرتن لە خۆ دەربڕین لەڕێگە ئەو ئامڕازانەی پەیوەندییەوە کە دەوڵەت زاڵە بەسەریاندا).
(٢) دەرفەت ڕەخسان بۆ ئەوەی بیریار دامەزراو و پەیوەندگە فیکرییەکانی خۆی بخوڵقێنێ بۆ خوڵقاندنی «کۆمەڵێکی فیکری»، بەڵکو پێشکەشکردنی داکۆکیکردنی ئەدەبی و ماڵی بێ مەرج بۆ ئەم مەبەستە.
(٣) هاندانی بیریار بۆ پێشکەشکردنی پوختەی بیر و هەوڵدانەکانی خۆیان بە میر، ئەمەش یان بەهۆی ڕۆژنامەگەریی ئازاد و کتێبی سەربەستەوە یاخود لەڕێگەی دامەزراو و ئەنجومەنی تایبەتمەندەوە کە تەواو سەربەخۆن، وەک ئەنجومەن و ئەکادیمیاکانی بەریتانیا یان لیژنەی نەخشەدانانی هیندستان یاخود پەیمانگەی شیکردنەوە و نەخشەکاریی سیاسەتەکان لە وڵاتە یەکگرتووەکان، وەک پەیمانگەی هدسۆن، پەیمانگەی پرۆژەی ئەمریکی (American Interprise Institute)، پەیمانگەی سیمثۆنیۆن و بروکنگر و ئەوانی دیکە.
(٤) بایەخدانی جیدیی میر بەو شتانەی بیریارەکان بە وتە یان کردەوە دەریدەبڕن. بێگومان ئەمە بە پێویست مانای ئەوە نییە هەموو ئەو شتانە جێبەجێبکات کە بیریارەکان پێشکەشیدەکەن، بەڵام پێویستە گفتوگۆ لەسەر ئەوانەش بکات کە وەریان ناگرێ. لەوانەیە سودبەخشترین ئامڕاز بۆ سەلماندنی ڕاستبێژیی میر لەم بارەیەوە ئەوە بێت پێشنیارەکانی بیریاران بە شێوەی پرۆژەی سیاسی یا یاسا بخاتەڕوو کە، لە ئەنجومەنە میللییە هەڵبژێردراوەکاندا گفتوگۆیان لەسەر بکرێ یان دەرببڕدرێن بۆ دەنگدانی میللی بۆ قبوڵکردن یان ڕەتکردنەوە.

C ـ چارەسەرکردنی پشێویی نێوان بیریار و کۆمەڵگا ئەوە لە بیریار دەخوازێ کە:

(١) دابەزینە سەر زەوی واقیعی کۆمەڵگایی بۆ وەسفکردن و شیکردنەوەو تێگەیشتنی و دەربڕینی ئەوە بەشێوەی کاری زانستیی جێبەجێکارانە (ئەگەر بیریارەکە پسپۆڕ بێت) یان کاری داهێنەرانە (ئەگەر بیریارەکە هونەرمەند یان ئەدیب بوو) یاخود هەنگاوهەڵهێنان لە واقیعەوە ڕووەو ڕوانگەی داهاتووئامێز و سروشئامێز (ئەگەر بیریارەکە پسپۆڕ و داهێنەر بوو لەهەمان کاتدا).
(٢) ڕێکەوتن لەگەڵ بیریارەکانی دیکەدا لە ڕێگەی دیالۆگ و کارلێکردنەوە، واتە کۆتاییهێنان بە نەخۆشی «دەشتنشینی فیکری»** کە بۆ ماوەیەکی دورودرێژ کۆمەڵی ڕۆشنبیریی عەرەبی سەرقاڵکردبوو. لێرەدا داواکاری ئەوە نییە «شێخی فقیە» یان «زانای پۆزەتیڤیستی عیلمانی» یان «بیریاری ناسیونالیست» یاخود «بیریاری سۆسیالیست» دەستبەرداری زەمینەی پەسەندکراو یان بیروباوەڕ یاخود هەڵبژاردە ئایدیۆلۆژییەکانی خۆی بێت، بەڵکو داواکاری ئەوەیە بڕوا بە پێکەوە ژیان و ڕەوایەتی فرە فیکری، وەک دەربڕێکی هەمەڕەنگیی کۆمەڵایەتی و فرە سیاسی، بهێنێ.
(٣) دیالۆگ لەگەڵ کۆمەڵگادا وەک هەنگاوێکی دووەم و هاوشانی دیالۆگی بیریار لەگەڵ ئەوانی دی. ئەمە پێویستی بەوە هەیە وردەوردە و ماوەنەماوە لە بورجی عاجی خۆی بێتە خوارەوە بۆ ئاستی زۆربەی گەلەکەی. ئەمەش لەڕێگەی ڕێزگرتنی شتە پیرۆزەکانی جەماوەرەوە دەبێت، تەنانەت ئەگەر تێبنی یان ڕەخنەشی لەسەریان هەبێت. هەروەها دەبی بیریار ئەوەی لەیادبێت، تەنانەت ئەگەر لە تێڕوانین و چاوڕونیشدا لە پێش جەماوەرەوە بوو، نابێ لە گوتاری خۆیدا هێما بۆ ئەو بکات دەلاقەی نێوانیان چەندەها میل و هەنگاو درێژە، بۆ ئەوەی تووشی بێهیوایی نەبن بەرامبەر پێڕاگەیشتنی ئەو. هەروەها دیالۆگ لەگەڵ کۆمەڵگا ئەوە دەخوازێ زمانی گوتار ئاسانبکرێ و لە ڕووی دەستەواژە و ماناوە ئاڵۆزنەکرێ و لە کارە داهێنەرییەکاندا نقومی ڕووتکاری نەبێت.
(٤) دامەزراندنی پرۆژەیەکی ژیواریی نەتەوەیی، وەک بەرهەمێکی زانستی بیریار. هێڵی نادیاری جیاکەرەوەی «بیریار» و «خوێندەوار» ی خاوەن خوێندنی باڵا ئەوەیە هەریەکێکیان «مەعریفەی تایبەتمەندانە»ی بەدەستەوەیە، بەڵام بیریار مەعریفە تایبەتمەندەکەی تەنیا لە خزمەتی کۆمەڵگادا ناخاتە گەڕ، بەڵکو بۆ پێکەوە گرێدانی لەگەڵ لایەنەکانی دیکەی ژیاندا، بەو پێیەی تێڕوانینێکی گشتی یان «پرۆژەیەکی فیکری» کاملی لا دروستببێ، ئەمە بەبێ گوێدانە ڕێکەوتن لەگەڵ ئەوانی دی یان ڕەتکردنەوەیان بۆی. بۆ قسەکردنمان لەسەر مەسەلە گەورەکان کە، لە سەردەمی رفاعە تەهتاوییەوە تاکو ئێستا بیریارەکانیان سەرقاڵکردووە شەش مەسەلەی گەورەمان دەستنیشانکردوە:

- ڕەسەنایەتی بەرامبەر بەخۆرئاواییبوون (بایەخپێدانەکانی بیریاری فەقیە).
- دیموکراتیەت بەرامبەر ئیستیبداد (بایەخپێدانەکانی بیریاری لیبرالی).
- پەرەسەندن بەرامبەر پاشکەوتن (بایەخپێدانەکانی بیریاری پسپۆڕ)
- یەکگرتن بەرامبەر پارچەپارچەبوون (بایەخپێدانەکانی بیریاری ناسیونالیست).
- دادوەریی کۆمەڵایەتی بەرامبەر بەکاربردن (بایەخپێدانەکانی بیریاری سۆسیالیست).
- سەربەخۆیی بەرامبەر باڵادەستیی بێگانە و زایۆنیزم (بایەخپێدانەکانی گشت بیریارەکان).

گرنگ لێرە، بێ گوێدانە خەمی بنچینەیی هەر جۆرێک لە جۆرەکانی بیریارەکان (لەوانەیە جۆری دیکەش هەبن، وەک ناوچەگەر و تایەفەگەر)، ئەوەیە بیریار تێڕوانینێکی هەمەلایەن سەبارەت بە هەنگاوهەڵهێنانی بنەڕەتیی بۆ پێنج مەسەلەکەی دیکە بخاتە ڕوو، چونکە بەوە نەک هەر خۆی لە دەردی «پارچەگەری» و ڕواڵەتکاری دەپارێزێ، بەڵکو زەمینە بۆ بیریارەکانی دی و ڕۆڵەکانی تر خۆشدەکات دیالۆگی لەگەڵ سازکەن، جا بەرەو ڕێکەوتن بچێ یاخود جیاوازی.

D ـ چارەسەرکردنی پشێویی نێوان بیریار و میر پێویستی بەوەیە بیریار:
(١) دەرک بەوە بکات کە «میرنشین» (دەسەڵات) وەک ئەو فەرمانی کۆمەڵایەتی هەیە ک،ە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی ناتوانێ دەستبەرداری بێت. لێرەشدا داوا لەو نەکراوە تەقەبەستی لەگەڵدا بکات یاخود دەست لە ڕەخنەگرتن لە پراکتیکەکانی هەڵگرێ، چونکە بەوە زیان بە ئەرکەکانی خۆی بەرامبەر کۆمەڵگا دەگەیەنێ کە، لە هەموو بارێکدا گرنگیی پلە یەکیان هەیە، بەڵام لەهەمان کاتدا گومانی تێدا نییە میریش مرۆڤە و خەمی یەکەمی بەردەوامبوونە لەسەر دەسەڵات، بۆیە لایەنی کەمی ڕێزگرتن و پاکخوویی لە قسەکردن لەگەڵ میر و میرنشیندا هەبێت، ئەگەر میر چاوەدێریی لایەنی کەمی ئەرکەکانی بەرامبەر کۆمەڵگا و بیریار جێبەجێبکات، لێرەشدا ڕێزگرتن لە دەسەڵات مانای مەرایکردن و ملکەچکردن نییە.
(٢) دەرک بەوە بکات میر هەمیشە وەڵام و چارەسەری پراکتیکی دەوێ بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا و دابینکردنی پێداویستییەکانی، بیرفراوانی و دووربینی میر هەرچەندێک بێت، ئەوا لە کۆتایی ڕۆژدا دەیەوێ مامەڵەی لەگەڵ کێشەکان کردبێ بۆ ئەوەی ئارام بنوێت. بۆیە پێویستە ڕۆشنبیر وەرزشی «کورتخایان» بکات بێ ئەوەی بە پێویست دەست لە پەیامی «دوورخایان» هەڵگرێت، هەروەها وەرزشی «ڕێزگرتنی وردەکارییەکان» بکات بێ ئەوەی دەست لە پێویستیی تێڕوانینی هەمەلایەن یان پرۆژەی ژیواریی کامڵ هەڵگرێت.
ئەمە بەکورتی ئەو «پێویستە»یانەی پردی ئاڵتوونییە، کە نموونەییترین پردڕێژیی نێوان بیریار و میرە، هەروەها نێوان ئەوان و کۆمەڵگایە، بەڵام لەبەر ئەوەی زۆربەی میرەکان و بیریارەکان پیاوچاک نین، بۆیە با بە «پردی زیوین»ی نێوان بیریار و میر ڕازیبین.

٢. پردی زیوینی نێوان میر و بیریار:
ئەم پردە دەشێ بە بەشێک لە تێچووەکانی پردی ئاڵتوونی دابمەزرێ. بەکورتی، دەشێ دەلاقەکە بە بەشێک لەو ڕاسپاردانەی پێشوو، نەک هەمووی پێکەوە، پردڕێژبیکرێ. واتە بیریار دەشێ ئەوانە وەرگرێ کە، ویژدانی ئارامدەکەن، میر ئەوانە وەرگرێ کە، بەرژەوەندییەکانی دابیندەکەن.
جا لەبەر ئەوەی بیریار هەمیشە و لە هەموو بارودۆخێکدا سەربەستی دەوێ، نەک تەنیا بۆ بیرکردنەوە، بەڵکو بۆ ئەوەی بیری خۆشی دەربڕێ، کەواتە با ئەوە بە لایەنی کەمی ئەرکەکانی میر بەرامبەر بیریاردابنێین لەم پردەدا، واتە ڕێزگرتنی بیریار.
لەبەر ئەوەش کۆمەڵگا هەمیشە خوازیاری دادوەری و پیاوچاکییە، نەک تەنیا بۆ ئەوەی لە میر ڕازیبێ و لایەنی کەمی ڕەوایەتی پێ ببەخشێ، بەڵکو بۆ ئەوەی بدات و بەرهەمبهێنێت، کەواتە با ئەوە بەلایەنی کەمی ئەرکەکانی میر بەرامبەر کۆمەڵگا دابنێین لەم پردە زیوینەدا. لێرەدا مەرجی دیموکراتیەت و بەشداریکردنی سیاسی لە گۆڕێ نییە لە بری ئەوەی میر هەڵسێت بە جێگیرکردنی ڕاستپەروەری و دادپەروەری و بەگژاچوونی بۆگەنی (بەلای کەمەوە ئەوەی بەرچاوە).
لە بری ئەو دوو مەرجەی پێشوو (دوو ئەرکی میر) ئەرکی سەرشانی بیریارە داهێنان بهێنێتە ئاراوە و ژیانی ڕۆشنبیری و هونەریی کۆمەڵگا دەوڵەمەندبکات، چاندنی هیوا و بەگژاچوونی ڕەشبینی دووپاتبکاتەوە و هوشیاری لای نەوەکانی میللەتەکەی بەناخدا بەرێت، بەو هیوایەی لە قۆناخێکی تردا پردی زیوین بگۆڕێ بۆ پردی ئاڵتوونی.
بەڵام بەرامبەر میر، پێویستە بیریار ڕاوێژ بداتە میر ئەگەر داوایکرد و هەرکات پێی باشبوو پێشنیاری ڕاوێژکردنی بۆ بکات و ڕێزی دەسەڵاتی میر بگرێت. ئەگەر ناچاریش بوو ڕەخنە لە پراکتیکەکانی میر بگرێ، ئەوا با بەو شێوەیە بێ کە پێی دەوترێ «ڕەخنە بیناکار»، ئەگەر ڕەخنەکەش «ڕەخنەی بیناکار» نەبوو ئەوا با بە کەناڵی تایبەتی بۆ میری بنێرێت، بۆ ئەوەی جەماوەر لە دژی میر نەوروژێت. ئەگەر بیریار دەستەوەستاوبوو لە ئاست هەموو ئەوانەدا، ئەوا با لەسەر شێوازی «كليلة و دمنة» پەنا بە «نادیار و شاراوە» بەرێت بۆ ئەوەی «موی مەعاوییە» لەگەڵ میردا نەپسێنێ.
سەبارەت بە «بیریارە پسپۆڕەکان»، ئەوانە بە تایبەتی ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕن بۆ دامەزراندنی پردی

زیوین. ئەو ڕۆڵەش دوولایەنەیە، یەکێکیان بەڕێوبەرانەی تەکنیکییە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو گرفتانەی میر لەمەڕ مامەڵەکردن لەگەڵ کێشە کورتخایەنەکاندا، دووەمیش نەخشەکارانەی مامناوەند و درێژخایانە (بەپێی پلەی ڕووناکبینی میر). ئەو بوارانەی دەچنە خانەی ئەمەی دوایی بریتین لە یارمەتیدانی میر بۆ دەستنیشانکردنی زانستیانەی هەڵنژاردنە دەرفەت پێدراوەکان لە بوارەکانی پەرەسەندن، تەکنۆلۆژیا و سیاسەتە پەروەردەیی و زانستییەکاندا... بۆ مسۆگەرکردنی بەجێهێنانی ئەم ڕۆڵە ئەو ئەنجومەنە تایبەتمەندانە پێویستن کە لە «پێویستە»یەکانی پردی ئاڵتونیدا هێمایان بۆ کراوە.

٣- پردی دارینەی نێوان میر و بیریار:

لە کۆتاییدا دێینە سەر لایەنی کەمی «پێویستە»یەکان کە بەشێک نەک هەموو ڕاسپاردەکانی «پێویستە»کانی پردی زیوین لەخۆ دەگری.

سەبارەت بە میر پێویستە دەست لە چۆکدادان بە بیریارەکان هەڵگرێ و لایەنی کەمی ئاسایشی جەستەیی، ئازادیی گوێزانەوە لەناوەوە و هاتوچۆ بۆ دەرەوە و بەرهەمهێنانی فیکری و ڕۆشنبیریان بۆ مسۆگەربکات، لەگەڵ ئینتیقائیەت لە ڕەخساندنی ئامرازەکانی دەربڕین لە نێو کەناڵەکانی پەیوەندیکردنی جەماوەریدا بۆ ئەو مەسەلانەی دژ بە بەرژەوەندییەکانی خۆی نین یان زیان بەخۆی ناگەیەنن، ماوە نەماوە دیدەنیان بکات بۆ ئەوەی گوێ بۆ پێشنیارەکانیان ڕابگرێ بێ ئەوەی ناچاربێت جێبەجێیان بکات، ڕێگەبدات بە بیریارەکان پەیوەندگەی خۆیان دامەزرێنن و گفتوگۆ لەگەڵ یەکدی بکەن، مادام گفتوگۆکردنەکەیان ناگاتە جەماوەر و هەڕەشە بۆ دەسەڵاتەکەی دروست ناکات یان فشارێکی ڕاستەوخۆ ناخاتە سەری.

سەبارەت بە بیریار، لەبری ئەو لایەنە کەمەی لای سەرەوە، هەرکاتێک میر داوای لێکرد بە بیر و شارەزایی خۆی یارمەتیبدات، مادام مەسەلەکە دژایەتی ترسناک بۆ وێژدانی و دەستبەرداربوونی ئەرکەکانی بەرامبەر کۆمەڵگا لەخۆناگرێ، ئەگەر ئەو دژایەتیە لە گۆڕێبوو، ئەوا بە ماقووڵی و بێ هاژوهوژی ڕاگەیاندن لێبوردنخوازی بهێنێتەوە.

لەم پردە دارینەیەدا «بیریاری پسپۆڕ» گەورەترین ڕۆڵی هەیە بۆ یاریدەدانی میر بۆ:

ا- خەملاندنی سیاسەتەکان بێ دەستنیشانکردنی ئامانجەکان، کە مافی میرە بە تەنیا، کۆکردنەوەی هەڵبژاردە دەرفەتپێدراوەکان بۆ جێبەجێکردنی هەر یەکێکیان و حسابکردنی تێچووی مادی و مەعنەوی هەر هەڵبژاردەیەک.

ب - ڕێنوێنیکردنی بڕیارە جێبەجێکارەکان لە ڕووی کات دیاریکردن و دەرهێنان و تەباییدا لەگەڵ بڕیارەکانی پێشوو یان بڕیارە چاوەڕوانکراوەکاندا و خۆ ئامادەکردن بۆ کۆسپە چاوەڕوانکراوەکان.

ج - بەخشینی جۆرێک لە ڕەوایەتی بەو سیاسەت و بڕیارانەی میر لەنگەریان لەئاستدا دەگرێ، بۆ ئەوەی قبوڵکردنیان لەلایەن جەماوەرەوە ئاسانبێت، ئەمەش بە لێکدانەوەو بەهانەهێنانەوە بۆ ڕای گشتی سەبارەت بەوەی ئەوانە بە چاکترین ئامرازی زانستی و بابەتی بەدەستهاتوون.

بۆ دڵنیایی، ئەم پردە دارینەیە لایەنی کەمی ڕێکەوتنی نێوان میر و بیریارە لەسەر حسابی لایەنی سێیەم کە کۆمەڵگایە، ئەمەش تاڕادەیەک باشترە لە ململانێ و نەبوونی پرد لە نێوان سێینەی میر و بیریار و کۆمەڵگادا. بێ بوونی ئەم لایەنە کەمە پەیوەندیی نێوان میر و بیریار هەر بەو جۆرەی ڕۆژگاری ئیمرۆ دەمێنێتەوە.

پەراوێزەکان

(*) ئەم بابەتە پێشکەشکراوە بە یەکەمین کۆبوونەوەی ساڵانەی ئەنجوومەنی گشتیی دیداری بیری عەرەبی کە لە عمان/ئۆردون لە کۆتایی نیسان/ئەپریلی (١٩٨٤)دا بەستراوە.
(**) دەشتنشینی فیکری: مەبەست لەم زاراوەیە ئەوەیە کە هەر بیریارێک، ئاگایانە یاخود نائاگایانە، بیریارانی دیکە بە سەر چەند هۆزێکدا، هەر هۆزێکیش بەسەر چەند عەشیرەتێکدا، هەر عەشیرەتکیش بەسەر چەند ئاقارێکدا دابەشدەکات و بیریار لە کاتی دیالۆگدا لەگەڵ هۆز و عەشیرەت و ئاقارەکەی خۆی هەست بە سۆز و گەرمی خۆشەویستی دەکات، لە بەرامبەر بیریاری هۆز و عەشیرەت و ئاقارەکانی دیکەشدا هەڵوێستی پشتگوێخستن و گرژی و دوژمنکارانەی دەبێ. (ئەم ڕوونکردنەوەیەم لە بەشی دووەمی بابەتەکەوە وەرگرتووە- وەرگێڕ) .
١- سەبارەت بەم جیاکارییە بڕوانە:

Aleksander Gella,ed.,The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study.(New York: Sage Studies in International Sociology, 1976), pp. ٩-٤٦.

٢- ئەم پێناسانە لە هەمان سەرچاوەی پێشوو وەرگیراوە، بەتایبەتی:

Lewis Feuer, "What is an Intellectual?",in:Ibid. pp. 47-58.

هەروەها لە:

Sayed H.Alatas, Intellectuals in Developing Societies(London: rank Cass, 1977), pp. 8-٢٤.
E. Shil,"The intellectuals in the Political Development of the New States,"in:John Hans Kautsky,ed., Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism (New York: John Wiley and Sons, 1962), pp.190-198, and Roberto Michels,"Intellectual," in: Encyclopedia of the Social Sciences (New York: Macmillan, ١٩٤٩).

پێناسەکەی (ئەفغانی)مان لەمەوە وەرگرتووە.
٣- سەبارەت بەم گەشەکردنە لە ناوەڕۆک و بەکارهێنانی چەمکی بیریارەکان بڕوانە:

Tibor Huzer, "Changes in the Concept of Intellectuals,"in: Gella,ed., The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory Method and Case Study,pp.79-109.

٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٠٣-١٠٤.
٥- سەبارەت بەم بابەتە بڕوانە:

Antony Orum, Introduction to Political Sociology (Englewood Cliffs,N.J.: Prentice-Hall, 1978), pp.103-194.

٦- هەمان سەرچاوە، ل ١٥٨-١٩٠.
٧- سەبارەت بە سروشتی دەسەڵات لە نیشتمانی عەرەب بڕوانە بابەت و گفتوگۆکانی: مرکز دراسات الوحدة العربية، دیداری تەنگوچەڵەمەی دیموکراتیەت لە نیشتمانی عەرەب، لیماسول، قوبرس، ٢٦-٣٠/نۆڤەمبەری ١٩٨٣ و ئەم سەرچاوەیە:
Michael C. Hudson, Arab Politics: The Quest for Legitimacy (New Haven,Conn.: Yale University press, 1976).

٨- کلاسیکەکان سەبارەت بەم بابەتە ئەم دوو کتێبەیە:
* ابو زيد عبدالرحمان بن محمد ابن خلدون: پێشەکیی ئیبن خەلدون (بیروت: دار القلم، ١٩٨١)، بەتایبەتی بەشەکانی ١١-٥١.
* میکافیلی: میر، لە هەریەکێک لە چاپە جۆراوجۆرەکانیدا بێت.
٩- ئەم نیشانانە لە کەلەپووریکی بەرفراوانەوە سەبارەت بە بیریارەکان هەڵهێنجراوە، ئەمانەی خوارەوە هەڵساون بە کورتکردنەوەو و بەشبەشکردنی:

Gella,ed., The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study, and Alatas, Intellectuals in Developing Societies.

١٠- Eric Hoffer, The True Believer, and Orum, Introduction to political Sociology, pp.317-319.

١١- سەبارەت بە تاقیکردنەوەی هاریکاریکردنی نێوان دەستەبژێری ڕۆشنبیری و دەستەبژێری سیاسی لە یابان، بڕوانە:

Herbert Passin, "Modernization and the Japanese Intellectuals: Some Comparative Observations, in: Marius Jansen,ed., Changing Japanese Attittudes toward Modernization (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1965), pp.460-467 and Dore, Education in Toukugawa Japan (London:Routledge and Kegan Paul, 1965).

١٢- بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی فابیەکان، بڕوانە:

Lewis Coser, Men of Ideas (New York: Free press,1965), pp.88-140.

١٣- سەبارەت بە ڕۆڵی بیریارەکان و پەیوەندییان لەگەڵ دەستەبژێری سیاسی فەرمانڕەوا لە وڵاتە یەککگرتووەکان، بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە کە باسی گەشەکردنی مێژوویی ئەو پەیوەندییە دەکات و ڕواڵەت و هۆکارەکانی ئەو هاریکارییەی نێوان دوو دەستەبژێرەکە لە شەستەکاندا دەخاتەڕوو:

- Seymour Martin Lipser, The Political Man:The Social Bases of Politics (Garden City,N.Y.: Doubleday, 1960).
- David Halberstam, The Best and the Brightest.

١٤- Feuer, "What is an Intellectual?",pp. 53-57.

١٥- سەبارەت بە گەشەکردنی پێوەندیی نێوان دوو دەستەبژێرەکە لەجیهانی سێ بڕوانە:

Shils,"The Intellectuals in the Political Development of the New States,"; Alatas, Intellectuals in Developing Societies, and Samuel Huntingon, Political Order in Changing Societies (New Haven,Conn.: Yale University Press, 1968).

١٦- بۆ نموونە بڕوانە: «دیداری المستقبل العربی: ڕۆشنبیری عەرەب و ئەرکە هەنوکەییەکانیان»، کە خیرالدین حسیب بەڕێوەبردوە و لە گۆڤاری «المستقبل العربی»دا سالّی شەشەم/ ژمارە ٥١ (ئایار/مای ١٩٨٣) ل ١١٠-١٣٠ دا بلاوکراوەتەوە و د. سلیم الحص، د. غسان سلامة، د. قسطنطین زریق و د. نادر فرجانی بەشداریان تێدا کردووە. هەروەها بڕوانە: العروی: «ئایدیۆلۆژیای عەرەبی هاوچەرخ»؛ «تەنگوچەڵەمەی ڕۆشنبیرانی عەرەب: تەقلیدییە یاخود مێژوویی؟ الحبابی:«چارەنووسێکی نادیار و عەرەب بە چەمکە نادیارەکان بەرەنگاریدەبنەوە»؛ طیبی: «نووسەرە تازەگەرەکانی عەرەب و تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵگا عەرەبییەکان»؛ علی الدین هلال: «تەنگوچەڵەمەی گروپی ڕۆشنبیری لە میسر»؛ یسین: «ڕۆشنبیری عەرەب وەک ڕەخنەگر، بەهانەهێنەرەوە و تەماشاکەر» و ابراهیم: «سەرچاوەکانی ڕەوایەتی لە سیستەمەکانی فەرمامڕەوایی عەرەبیدا».

سەرچاوە و تێبینییەک:

ئەم بابەتە لە ژمارە ٦/ ١٩٨٤ی گۆڤاری «المستقبل العربی» وەرگیراوە کە «مرکز دراسات الوحدة العربیة» لە بێروت/لوبنان بلاویدەکاتە.

لێرەدا بەچاکی دەزانم هێما بۆ ئەوە بکەم کە ئەم بابەتە لە واقیعدا لە سێ بەش پێکهاتووە: یەکەم/چەند سەرەتایەک، دووەم/تەنگوچەڵەمەی کۆمەڵگا و بیریار و میر لە نیشتمانی عەرەب، سێیەم/ ڕووەو پردرێژیکردنی دەلاقەی نێوان میر و بیریار. من تەنیا بەشی یەکەم و سێیەم وەرگێڕاوە، چونکە بەشی دووەم تایبەتە بە مەسەلەکە لە نیشتمانی عەرەبدا و سوودێکی ئەوتۆی بۆ خوێنەری کورد نییە.